

Het kan: de afhankelijkheid van Amerikaanse tech doorbreken. Deze hobbels nam een Duitse deelstaat om Microsoft te dumpen

Juurd Eijvoogel

Voor de Duitse deelstaat Sleeswijk-Holstein is het geen vraag meer. Ja, het is mogelijk de afhankelijkheid van grote Amerikaanse techbedrijven te doorbreken. En ja, je kunt er ook geld mee besparen. Maar: het is een lange weg, met hobbels, valkuilen en andere tegenslagen.

De kleine noordelijke deelstaat, ingeklemd tussen Hamburg en Denemarken, heeft na jarenlange voorbereidingen afgelopen jaar een belangrijke stap gezet op weg naar digitale soevereiniteit, het terugwinnen van de controle over technologische hulpmiddelen. Bij alle overheidsdiensten is een begin gemaakt met de vervanging van kantoorsoftware van Microsoft, zoals Microsoft Word en het email-programma Outlook, door zogeheten opensourcesoftware. Dat is software die vrij beschikbaar is en waarvan de broncode openbaar is en door afnemers kan worden aangepast en verbeterd. Bij elkaar moesten zo'n dertigduizend gebruikers overstappen: ambtenaren in het kantoor van de deelstaatpremier, bij alle ministeries, bij de belastingdienst en bij justitie en politie.

Hierdoor is volgens de deelstaat al 15 miljoen euro op licentiekosten bespaard, die anders aan het Amerikaanse techbedrijf betaald hadden moeten worden. Daartegenover zou een eenmalige uitgave staan van 9 miljoen voor de omschakeling.

Maar van een leien dakje ging het niet. „In het begin hadden we grote problemen, vooral met e-mail”, vertelt Christine Schmehl, rechter en voorzitter van de belangenorganisatie van rechters en officieren van justitie in Sleeswijk-Holstein. „Tijdens de omschakeling afgelopen zomer konden sommigen van ons helemaal niet bij hun e-mailaccount. Soms viel het hele mailsysteem voor meerdere uren uit. Dat ging natuurlijk ten koste van onze bereikbaarheid. Terwijl er af en toe zaken van de politie naar de openbare aanklager, of van de openbare aanklager naar de rechtbank gestuurd moeten worden. Hier en daar zijn de faxmachines weer uitgepakt.” De rechtbankpresidenten van de deelstaat stuurden een brandbrief aan minister van Digitale Zaken Dirk Schrödter (CDU) om zich erover te beklagen.

Inmiddels komen grote problemen als een slechte bereikbaarheid nog maar zelden voor, stelt Schmehl opgelucht vast. „Maar het nieuwe programma kost ons nog wel veel extra tijd. Het e-mailprogramma dat we nu hebben, OX (Open-Xchange), heeft nog niet alle functies die we nodig hebben en die Outlook wél heeft, zodat we er tijdelijk een tweede programma bij hebben, Thunderbird. We zijn nog steeds niet terug op de oude niveau van Outlook.”

Zo zijn er nog altijd problemen, zegt Schmehl, bij het gebruik van zogenoemde 'functionele e-mailaccounts', zoals gedeelde mailboxen waar meer personen toegang toe moeten hebben. In de praktijk gaat het daar vaak mis. „En het formatteren van documenten is heel moeilijk nu we niet langer Microsoft Word gebruiken, maar Libre Office. Als je een stuk per mail verstuurt, kan het helemaal verhaspeld aankomen.”

Voor voldongen feiten geplaatst

„Geopolitiek gezien is het een goed idee om te breken met de afhankelijkheid van grote techbedrijven”, zegt Michael Jasper, voorzitter van de vakbond voor belastingpersoneel in Sleeswijk-Holstein. „De mensen die iedere dag met deze systemen moeten werken, begrijpen dat ook. Maar de communicatie hierover met de werkvloer was van het begin af aan slecht.

„Veel collega's die jarenlang Microsoft-producten gewend waren, vooral oudere medewerkers die niet veel affiniteit met technologie hebben, konden niet van de ene op de andere dag soepel overschakelen op de producten waar we nu mee werken. Ze hadden meer bij de omschakeling betrokken moeten worden, maar werden voor voldongen feiten geplaatst. Dat leidde de eerste weken tot wrijving. En nog steeds werkt niet alles zoals we gewend waren. Dat veroorzaakt tijdverlies.”

Illustratie Suzan Hijink

Drijvende kracht achter de hele operatie is deelstaatminister Schrödter van Digitale Zaken. De christen-democraat voert de omschakeling naar opensourceprogramma's uit met brede politieke steun in het deelstaatparlement. Al leeft ook daar kritiek op de uitvoering van de overstap.

„Het moest allemaal snel, Sleeswijk-Holstein moest een voortrekkersrol spelen”, zegt afgevaardigde Bernd Buchholz van de liberale FDP. „We behelpten ons nu. Tevoren was onvoldoende in kaart gebracht welke functies van Microsoft Office mensen eigenlijk gebruikten. Vroeger konden we bijvoorbeeld via Outlook vergaderruimtes boeken. Dat gaat nu niet meer, wat allemaal tot veel extra werk heeft geleid.”

Zelf de controle hebben

Toen Sleeswijk-Holstein zo'n zes jaar geleden begon te onderzoeken hoe de afhankelijkheid van BigTech doorbroken kon worden, ging het de deelstaat aanvankelijk vooral om de hoge kosten die de nauwe band met Microsoft met zich meebracht, vertelde Schrödter onlangs tijdens een videobijeenkomst met journalisten. „Sindsdien is ons perspectief verschoven naar de noodzaak om de digitale soevereiniteit voor de IT van onze deelstaat te verzekeren. Zodat we zelf de controle hebben over onze digitale infrastructuur, en die ook verder kunnen ontwikkelen. En we volledige zeggenschap houden over gegevens van de overheid, en voorkomen dat ongewild data uit het systeem stromen.”

In Europa, zegt Schrödter, zijn we steeds afhankelijker geworden van softwaresystemen van een klein aantal technologiebedrijven, waarvan de meeste hun hoofdkwartier buiten Europa hebben. „Belangrijk is dat zij onderworpen zijn aan niet-Europese wetten, zoals de Amerikaanse Cloud Act. Voor ons zijn die Amerikaanse softwaresystemen zwarte dozen: de kennis ervan en besluitvorming erover liggen bij de leverancier.

„Met open source is die relatie fundamenteel anders. We kunnen er onze digitale infrastructuur mee inrichten en verder ontwikkelen, zoals wij dat in Sleeswijk-Holstein zelf willen doen. Open source is cruciaal als je digitale soevereiniteit wil bereiken. En het is ook de sleutel tot economische groei in Europa. Want het stimuleert concurrentie, innovatie en delen van kennis.”

Behalve met Open-Xchange en Libre Office werkt Sleeswijk-Holstein nu ook met onder meer Nextcloud (als samenwerkingsplatform en voor opslag) en Element (voor instant messaging). Deze zomer moeten alle werkplekken van overheidsdiensten over opensourceprogramma's beschikken. Intussen wordt de vervanging van Microsofts besturingssysteem Windows naar het opensourcesysteem Linux voorbereid.

Heel moeilijk is het ook weer niet

„De belangrijkste uitdaging bij het hele proces, is het managen van de verandering bij het personeel”, zegt Schrödter. „Daarvoor werken we heel nauw samen met onze opensourcepartners.” Heeft hij niet onderschat hoe lastig de overstap is voor gebruikers? „Het is niet heel makkelijk voor de collega's die twintig tot dertig jaar gewerkt hebben met de traditionele systemen”, erkent hij. „Maar heel moeilijk is het ook weer niet. En iedere dag laten we nu in onze ministeries en andere diensten zien dat het werkt, met alle functionaliteiten die de opensource-oplossingen hebben.”

Helemaal los van Microsoft is Sleeswijk-Holstein nog niet, maar volgens Schrödter is dat wel haalbaar. „We hebben Microsoft Office vorig jaar gedeïnstalleerd op 80 procent van onze werkplekken. Dat we bij 20 procent nog wél met Microsoft werken, komt bijvoorbeeld omdat [rekenprogramma] Microsoft Excel diep in sommige toepassingen verankerd zit. Daarvoor hebben we een transitieplan tot 2029.”

AI-componenten ontbreken nog in de opensourceprogramma's, zegt Schrödter, „maar we werken nauw samen met de opensourcebedrijven om ook daarin te voorzien. Als je digitale soevereiniteit wil bereiken, kom je voor uitdagingen te staan. En die moet je aangaan, dat moet je instelling zijn. Ook moet je beseffen dat digitale soevereiniteit alleen haalbaar is met opensourcetechnologie. Anders blijf je afhankelijk.”

Wees niet naïef

Vanuit Berlijn volgt Jan Philipp Albrecht met meer dan gewone belangstelling hoe Sleeswijk-Holstein zich aan het bevrijden is van de afhankelijkheid van Microsoft. Albrecht, voorzitter van de Heinrich Böll Stiftung, het wetenschappelijk bureau van de Groenen, was van 2018 tot 2022 zelf minister van Digitalisering (en Energie, Landbouw en Milieu) in Sleeswijk-Holstein. In die functie speelde hij een hoofdrol bij de aanloop naar de grote digitale omschakeling. Al eerder maakte hij naam als voorvechter van digitale rechten, als lid van het Europees Parlement (2009-2018), waarin hij gold als de vader van de Europese privacywetgeving.

Albrecht heeft een belangrijke waarschuwing voor overheden die óók willen loskomen van Big Tech: wees niet naïef, het is niet makkelijk. Het vergt, naast veel inspanning en uithoudingsvermogen, ook forse investeringen.

„Onze strategie was van begin af aan: we bedrijven geen ideologie, we willen het beste voor ons openbaar bestuur, voor onze deelstaat en onze burgers. We willen zélf de controle hebben, flexibel zijn, en ons geld liever besteden aan zorg, onderwijs of kinderopvang dan aan licenties van grote bedrijven. Door dat uitgangspunt kon de toenmalige coalitie van CDU, Groenen en FDP zich achter een project scharen dat oorspronkelijk van de Groenen afkomstig was.

„Stap voor stap is begonnen het plan uit te voeren. De stad München heeft zo'n tien jaar geleden ook geprobeerd over te stappen. Maar daar moesten ze bakzeil halen omdat het niet lukte het personeel mee te krijgen, bij de hand te nemen en ervan te overtuigen dat het een goed idee was en ook haalbaar.

„Voor de begeleiding van het hele proces heb je mensen nodig, en dat kost geld. Iedereen die zich onafhankelijk wil maken, moet beseffen dat je eerst moet investeren. Maar dat moet het ons waard zijn. Op zeker moment zal het ook echt geld opleveren.”

Taak voor de Europese Unie

Met zijn brede Europese blik ziet Albrecht hier een taak voor de Europese politiek. „Je kunt dit eigenlijk niet op kleine schaal doen. Wil een stad als Amsterdam op eigen houtje omschakelen op open source, zoals Sleeswijk-Holstein nu, dan moet die veel eigen middelen investeren – om maar niet te spreken over de scholen en universiteiten. Het zou beter zijn als de Europese Unie en de lidstaten samen een bedrijf oprichten dat de omschakeling op zich kan nemen.”

Albrecht herinnert zich dat tien, vijftien jaar geleden de vergaderzaal van het Europees Parlement leegliep als het over digitale soevereiniteit ging. „Het interesseerde niemand, de staats- en regeringsleiders al helemaal niet. Dat is nu heel anders, omdat technologische en geopolitieke vraagstukken met elkaar in verband gebracht worden. En omdat duidelijk is dat het ook een kwestie van economisch overleven is.”

Albrecht is blij dat zowel bondskanselier Friedrich Merz als voorzitter Ursula von der Leyen van de Europese Commissie – begin dit jaar, op de Veiligheidsconferentie in München – erkende dat Europa af moet van de afhankelijkheid van de VS. „In de eerste plaats op het gebied van defensie en veiligheid, maar daar maakt het digitale domein ook deel van uit.”

Wie serieus naar digitale soevereiniteit streeft, zegt Albrecht, moet niet alles tegelijk willen, maar keuzes maken. „De eerste prioriteit zou gevoelige infrastructuur moeten zijn: alles wat te maken heeft met energievoorziening, havens, ziekenhuizen en ook defensie, en de instellingen van het democratisch bestuur. Als het lukt op die terreinen onafhankelijk te worden, heb je al een enorme stap gemaakt.”

Digitale soevereiniteit hoeft niet meteen voor 100 procent gerealiseerd te worden, benadrukt hij. „Dat kán ook niet. We moeten af van het zwart-witdenken, dat is veel te ideologisch. Een bedrijf dat niet uit de Europese Unie komt, is niet per se slecht, een opensourcebedrijf uit Canada kan bijvoorbeeld ook heel goed zijn. En misschien zelfs ook een Europees bedrijf dat niet open source is. We moeten er niet te ideologisch in zijn. Belangrijk is vooral dat we ergens beginnen – en er dan verder aan werken.”